

משנה תורה - ספר ההזדמנות השנייה

א. שלושת חלקי הספר

ספר דברים, כמוהו כספר במדבר, מתחלק לשלושה חלקים. חלוקתו של ספר במדבר עולה מן ההערה במסכת שבת (קטז, ע"א) בדבר היות פרשת "ויהי בנסוע" ספר בפני עצמו, ואילו בספר דברים החלוקה לשלושה חלקים עולה מתוך האמור בספר עצמו: חלק התוכחות, חלק המצוות וחלק הברית¹.

הגר"א ביקש לראות בחמשת הפסוקים שבתחילת הספר פתיחה לשלושת החלקים², ובכך הוא גם פותר את שאלת הכפילות שבפסוקים אלו, שאלה הניצבת בפני כל המתחיל בלימוד פסוקיו הראשונים של הספר. לדידו, שני הפסוקים הראשונים הם פתיחה לחלק הראשון; פס' ג-ד הם פתיחה לחלק השני (המשפט "דבר משה..." מופיע באמצע הפסוק, ובכך רמז להיותו פתיחה לחלקו האמצעי של הספר), ואילו פסוק ה משמש כפתיחה לחלק השלישי (הוא מסתיים במלה "לאמר", רמז להיותו פתיחה לחלק המסיים את הספר).

ב. משנה תורה

שלושת חלקיו של הספר - להסברו של הגר"א - מכוונים הם לעומת ספרי התורה האחרים. ספר בראשית איננו כלול בזה, שכן הוא השורש לכל התורה וממנו משתרגים שאר הספרים. ספר דברים מכוון אפוא לעומת שלושת קודמיו - שמות, ויקרא, במדבר: "והג' ספרים של דברים הם כנגד ג' של תורה דהיינו, כנגד אלה הדברים [ספר ואלה שמות]; וכנגד ויקרא הוא ויקרא³; וכנגד במדבר הוא וידבר⁴".

1 ראה בפירושו של רד"צ הופמן לספר דברים (מהדורה עברית: תל-אביב, תשי"ד) בהערה המוקדמת לספר (עמ' יז). אולם את שקבע הוא כנספח, היינו שירת האזינו, ניתן לראות כחלק ממסכת הברית.

2 בספר 'אדרת אליהו' על התורה. החלקים לפי הגר"א הם: "מתחילת הספר עד 'ויקרא' שקודם עשרת הדיברות (ה', א) מדבר בענייני מוסר. ומן 'ויקרא' עד הברכות והקללות שבפרשת כי תבוא מדבר מהמצוות. ומשם ואילך מדבר מהברכות והקללות ושאר עניינים".

3 במלה זו פותח החלק השני בריש פרק ה', והוא חלק המצוות, המכוון כנגד ספר ויקרא שאף הוא מלא הלכות רבות.

4 החלק השלישי (פרק כ"ז, ט) פותח במלה "וידבר", אותה מלה שפותח בה ספר במדבר. ואף נקרא בשם ספר וידבר בשל אותה פתיחה.

מעתה יפה לו לספרנו השם "משנה תורה"⁵, שבו כינוהו חז"ל, שכן בזה הספר - בעיקר בחלק המצוות שבו - שונים את שלמדנו כבר בספרים האחרים.

ג. משה מפי עצמו אמרו?

חזרה יש כאן ובכל זאת - הפרש. הגמרא במסכת מגילה (לא, ע"ב) מעמידה על ההבדל שבין התוכחה (הברכות והקלות) שבספר ויקרא לזו שבספר דברים ואומרת: "הללו [כלומר אלו שבויקרא] בלשון רבים אמורות ומשה מפי הגבורה אמרן, והללו [שבספר דברים] בלשון יחיד אמורות ומשה מפי עצמו אמרן"⁶.

בספר הזוהר מורחבת ההבחנה לגבי הספר כולו: "האי דאיקרי משנה תורה, משה מפי עצמו אמרן (זוהר דברים, רסא, ע"א)⁷.

קביעה זאת, אף שהיא נתמכת על-ידי הנוסח המיוחד שבספר דברים, הרי היא עומדת בסתירה לעיקר אמונה. הרמב"ם בהלכות תשובה (ג', ח) משמיע: "שלושה הן הכופרין בתורה: האומר שאין התורה מעם ה' ואפילו פסוק אחד אפילו אות אחת אם אמר **משה אמרו מפי עצמו** - הרי זה כופר בתורה"; ומקורו בברייתא המובאת בסנהדרין, צט, ע"א. כבר נשאלה שאלה מעין זו בזוהר: "מאי מפי עצמו? וכי סלקא דעתך דאפילו אות זעירא באורייתא אמר ליה מגרמיה? [וכי עלתה בדעתך שאפילו אות זעירא שבתורה משה אמרה מעצמו?]"⁸.

ניתן ליישב הסתירה בעקבות הבהרתו של האברבנאל. לדעתו, אכן משה **השמיע** תחילה הדברים מפי עצמו, אך אחר-כך הורהו הקב"ה לכתוב והכתיב לו את הדברים

5 השם "משנה תורה" מופיע בספרנו בפרשת המלך - "והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את **משנה התורה** הזאת על ספר" (י"ז, יח). אולם שם הוא נפרש כשם לכל התורה כולה, וימשינה היינו ספר שני - נוסף על זה שיש למלך כמו לכל אדם מישראל (ראה רש"י שם, על-פי סנהדרין, כא, ע"ב), אבל ראה בספרי על אתר. אכן מתרגום השבעים נראה שהכוונה למשנה תורה (ראה בפירושו של רד"צ הופמן).

את השם "משנה תורה" כשם לספר דברים אנו מוצאים במגילה, לא, ע"ב, ובירושלמי מגילה, פ"ג, ה"ז, המדברים על קלות שבמשנה תורה לעומת אלו שבתורת כהנים. וכן בבראשית רבה (ג, ה) בדרשתו של רבי סימון "ויקרא אלהים לאור יום" - כנגד ספר משנה תורה שהוא מלא הלכות רבות". אף בתרגום השבעים קרוי ספרנו משנה תורה.

6 וכן ראה דברי ר' לוי במסכת בבא בתרא (פח, ע"ב): "בוא וראה שלא כמידת הקב"ה מידת בשר ודם. הקב"ה בירך את ישראל בכ"ב וקיללן בשמונה (היינו ברכות וקלות שבפרשת בהקתלי), ואילו משה רבנו בירך בשמונה וקיללן בכ"ב". נמצא אפוא שרואים ברכות וקלות שבספר דברים כאמורות מפי משה, בשר ודם.

7 לעומת הדרך המרחיבה הזאת ראוי להביא את דרכו המצמצמת של התוס' רי"ד. בדבריו למסכת מגילה שם הוא מקשה מן הכתוב שמפורש בו: "אלה דברי הברית אשר צוה ה' לכתר את בני ישראל... מלבד... (כ"ח, ט); וכיצד אפשר לומר שמשנה מפי עצמו אמר? תשובתו: "ציווהו הבורא שיכרות עמהם באלות וקלות, אבל מכל מקום אלה האלות לא ציווהו הבורא אלא ציווהו שיקללם אם יעברו על התורה ומשה קיללם מפי עצמו. ומשום הכי לא כתיב בהו 'והכיתי אתכם' אלא יככה ה'".

8 הרחיב הרבה בפתרון שאלה זאת המהר"ל בספרו "תפארת ישראל", פרק מג.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

כדרך שהכתיב לו את ספרי התורה הקודמים. נמצא לפי דבריו, שאין כאן בעצם ייחוד לספר, שכן כיוצא בזה מצינו גם בספרים אחרים. אנשים שונים (פרעה, בלעם וכיוצא בהם) השמיעו דברים על-פי דרכם, ולימים הכתיב הקב"ה את הדברים למשה ומאז היו הם חלק מתורת ה'. ההפרש איננו אפוא מהותי אלא כמותי - כאן רובו ככולו של הספר הוא מסוג זה?⁹

ד. ספר התשובה

אם נבקש ייחוד לספר דברים נראה, כי ממאפייני הספר ואולי מעיקרי המסר שבו הוא עניין ההזדמנות החוזרת. לאמור: גם אם נכשלים וחוטאים - עדיין פתח פתוח לתיקון ולשיפור, אף לשינוי ולחידוש. מכאן למצווה מחודשת בספרנו, מצווה הנזכרת כאן לראשונה כמצווה: "כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאה היא ממך ולא רחקה היא... כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו" (ל', יא-יד). ומסביר הרמב"ן (לאחר שתחילה ניסה להסביר את הביטוי "המצוה הזאת" כמכוון לכל התורה כולה): "אבל 'המצוה הזאת' - על התשובה הנזכרת. כי 'השבות אל לבבך' יושבת עד ה' אלהיך - מצווה שיצווה אותנו לעשות כן... וזה טעם 'בפיך ובלבבך לעשותו': שיתודו את עוונם ואת עוון אבותם בפייהם וישוּבו בלבם אל ה' ויקבלו עליהם היום התורה לעשותה לדורות..."¹⁰.

התשובה אינה מוצגת כאן כמצווה בלבד, אלא אף כאפשרות קרובה שיש עמה פתח תקווה. אכן כמצווה יש לה גדרים וסדרים ולא כל שיעלה אדם בדעתו כבר היא תשובה. דבר זה עולה כבר מתחילת הספר מסיפור חטא המרגלים. לאחר ששמע העם על הגזרה

9 רבי חיים בן עטר בביאורו אור החיים (בתחילת דברים) הבדיל בין הספרים, שלעומת כל הספרים הקודמים שלא אמר בהם אפילו אות אחת מעצמו "אלה הדברים שיצאו מפי המצווה כצורתן בלא שום שינוי אפילו אות אחת יתרה או חסרה", הרי בספר דברים "לא נצטווה כן אלא מעצמו חזר הדברים"; וכבר תמה עליו המהרש"ם מברזן בשו"ת שלו, חלק ג, סימן רצ, ועיין שם בהצעתו שלו. על כן שוב צריכים אנו לדברי האברבנאל. בספרו אוהל יעקב לספר דברים מביא המגיד מזובנא בפתיחה כדברים האלה: "שאלתי את מו"ר הוא רבינו הקדוש הגאון החסיד מו"ה אליהו מוילנא זצוק"ל: מה ההבדל בין התורה הקדושה לבין משנה תורה. ואמר לי כי הארבעה ספרים הראשונים היו נשמעים מפי הקב"ה בעצמו דרך גרונו של משה, לא כן ספר דברים היו ישראל שומעים את דברי הספר הזה כאשר שמעו דברי הנביאים אשר אחר משה, אשר הקב"ה אמר אל הנביא היום, וליום מחר הלך הנביא והשמיע החזון אל ישראל ואם כן בעת אשר דיבר הנביא אל העם כבר נעתק ממנו הדיבור האלוהי, כן היה ספר דברים נשמע אל ישראל מפי מרעה"ה בעצמו".

ראה שם הערת המהדיר שמצא מעין זה במהר"ל בתפארת ישראל, פרק לג. ראה עוד דברים בעניין זה, על דרך ההגות החסידית, בליקוטי שיחות של האדמו"ר רמ"מ שניאורסון לפרשת דברים, שנת תשמ"ב. וראה בהרחבה באשר דן הרב מ"מ כשר בתורה שלמה, כרך יט, במילואים, קונטרס "סדר כתיבת התורה", פרק ב.

10 בכיוון דומה בפירוש הכתוב הלכו גם הספורנו, ר' משה מטראני (בספרו בית אלוהים, שער התשובה, פ"ז) והכלי יקר. ראה על עניין זה בהרחבה במאמרי 'התשובה מצווה או עצה', מורשה, גיליון ו (תשל"ד), עמ' 30 ואילך.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הקשה שלא יזכה לבוא אל ארץ כנען, נחלץ חלק ממנו חושים ומה שעשה נראה כתשובה - "ותענו ותאמרו אלי חטאנו לה' אנחנו נעלה ונלחמנו ככל אשר צונו ה' אלהינו..." (א', מא). אולם לא נתקבלה תשובתם זאת והם ניגפו לפני האמורי היושב בהר. ואף ששבו ובכו לפני ה' בכל זאת: "לא שמע ה' בקלכם ולא האזין אליכם" (א', מה)¹¹.

ה. מצוות שנתחדשו בספר דברים

מכאן למצוות נוספות שנתחדשו בספרנו. הרמב"ן בהקדמתו העמיד על כמה מהן: "ועוד יוסיף בספר הזה קצת מצוות שלא נזכרו כלל, כגון הייבום ודין מוציא שם רע והגירושים באישה ועדים זוממין וזולתן... וכבר נאמרו לו כולן בסיני או באוהל מועד בשנה הראשונה קודם המרגלים, כי בערבות מואב לא נתחדשו לו אלא דברי הברית... אבל לא נכתבו המצוות בספרים הראשונים שידבר עם יוצאי מצרים, כי אולי לא נהגו באותן המצוות רק בארץ, אף על פי שהן חובת הגוף כאשר בא בעניין הנסכים¹², או מפני שאינן תדירות לא הזכירם רק בבנים נוחלי הארץ".

אם נראה את עניין 'ההזדמנות השנייה' כמסר מרכזי בספר, נבין היטב את מיקומה של מצוות ייבום כאן. עניינה של מצווה זאת להורות כי גם אם נפטר אדם לבית עולמו וצאצאים אין לו, עדיין לא פסה התקווה להעמיד לו שם ושארית, ולשם כך אף התירה התורה איסור חמור של אשת אח.

ניתן לומר מעין זה גם לגבי נושא הגירושין. איש ואישה באו בברית הנישואין וביקשו לבנות בית, אבל הברית לא החזיקה מעמד וכבר אין תקווה לזה הבית. כלום נגזר על בני הזוג להישאר יחדיו, גם אם הבית אינו נושא אותם לשבת יחדיו? פתרונה של התורה: "ויצאה... והיתה לאיש אחר" (כ"ד, ב). יש דרך פורמלית של מתן גט ושחרור הקשר, על מנת לנסות ולבנות בתים אחרים.

משהו מזה העניין מצוי גם בדינם של עדים זוממים. הנה קבעה התורה כי "על פי שנים עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר" (י"ט, טו). נמצא, כי העדים הם הבסיס הפורמלי האיתן שבדיני הראיות. אולם - מלמד ספר דברים - אין להיאחז בנוקשות

11 כבר נתייגעו אחרונים וראשונים להבין מה טעם לא נתקבלה תשובתם, והבהירו שלא הייתה זו תשובה שלמה. ראה במאמרי 'ארץ אמונה', במאסף ארץ נחלה (ירושלים, תשל"ו), עמ' 58 ואילך.

12 זו לכאורה ראייה לסתור, שהרי עניין הנסכים - למרות שייכותו רק בארץ ישראל - בכל זאת כבר נאמר בספר במדבר בפרשת שלח; וכבר תמה על כך האברבנאל בהקדמתו לספר בין שאר תמיהותיו על הרמב"ן. עיין בדברי הרמב"ן (במדבר, ט"ו, ב), שהציווי בעניין הנסכים שם בא במכוון כדי לעודד ולנחם את העם האבל על העונש שהוטל עליו שלא להיכנס לארץ.

וראה בהערות הרב שעוועל במהדורת הרמב"ן שלו שהביא תמיהותיו של הרדב"ז בשו"ת שלו (ח"ו, שני אלפים קמג) על דברי הרמב"ן בהקדמתו ופתרונו של הכלי חמדה; אפשר שמחמת הקשיים הוסיף הרמב"ן טעם אחר. האברבנאל הרבה להשיג על הרמב"ן ולדידו אין בספרנו שום מצווה מחודשת, וכולן כבר נאמרו, אם לא במפורש כי אז ברמז. ועיין בכל דבריו בהקדמתו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

פורמלית. גם בסיס איתן זה אפשר לו להתרופף, והתורה נותנת מסגרת חוקית לשלילת עדותם של העדים ולהענשתם.

מכאן לעצם מוסד המשפט והממסד המשפטי. אמנם הרמב"ן לא הזכיר זאת, אבל מצוות מינוי דיינים בכל עיר היא מצווה מחודשת בזה הספר. כמה וכמה יסודות בדיני המשפט מפורטים בפרשת שופטים ובפרשת כי תצא, וכבר בתחילת הספר בא תיאור מינוי השופטים ורקעו.

באמת כל עצמה של המערכת השיפוטית באה להתמודד עם ליקויים שבסדרי החיים. כשחל שיבוש כל שהוא, אם ביחסים שבין אדם לחברו אם באלו שבין היחיד לחברה ואף ביחסים שבין אדם לקונו, נדרשת המערכת השיפוטית להחזיר הסדר על כנו, אם בהכרעה ואם בענישה.

אפשר ואף זה בכלל מאמרם "כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, מעיד עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית" (שבת, י, ע"א). שותף לקב"ה ניחא, שהרי זה תפקידו של מלך כל הארץ להיות גם משגיח ושופט כל הארץ, אך מה עניין מעשה בראשית לכאן? אפשר שזה הדבר: רשעים המעוותים דרכם וגורמים עוול הרי הם פוגמים במרקם החיים בעולם ומקלקלים את מעשי הבורא בימי בראשית. מי שמחזיר הדין והסדר על כנו הרי הוא הופך שותף לקב"ה במעשה בראשית¹³.

ו. מצוות הכלל

בעצם כל מה שקשור בהנהגת הכלל - ענייני מנהל, ממסד ומשטר - מתחדש בזה הספר. מצוות המלך ופרטי ההלכות הקשורות במוסד זה, מוסד הנבואה, מצוות המלחמה וכל היוצא בזה. כמעט כל מה שכלול בהלכות מלכים לרמב"ם ואף חלק נכבד מהלכות סנהדרין ומהלכות עדות - הרי הן מצוות שנתחדשו בזה הספר¹⁴.

יש ליתן את הדעת מדוע באו מצוות אלו דווקא - ורק - בספר דברים? אפשר וכיוון שהן מצוות הנוהגות ונוגעות בכלל האומה ואינן מטלה אישית על יחידיה, אין מקום לדבר בהן בספרים שעסקו בהיות ישראל במדבר, שאז אין הם אלא יחידים. רק על סף הכניסה לארץ ייהפכו ישראל לישות כללית¹⁵, ואז יש מקום למצוות על כלל האומה.

13 על פי זה תובן סמיכות איסור מצבה למצוות מינוי שופטים (אמנם חז"ל עסקו בסמיכות זאת על דרך הדרוש). איסור מצבה נובע מקלקול שקלקלו בני אדם. בראשיתה הייתה המצבה אהובה לפני המקום, אבל משקלקלו עובדי עבודה זרה ועשו לחוק שלהם - הפכה להיות שנואה ואסורה.

14 יש לתמוה על הרמב"ן שעד שהוא נזקק לכמה מצוות פרטיות כמו ייבום וגירושין ועדים זוממים, יכול להביא פרשיות שלמות שהן מצוות מחודשות. אכן אותן לא ניתן לאפיין בכך שאינן תדירות, כפי שביקש הרמב"ן לאפיין את המצוות המחודשות.

15 "ארץ ישראל מיוחדת לישראל והיא עושה כל ישראל השוכנים עליה כאיש אחד, על כן כשבאו לארץ ישראל נעשו ערבים" (מהר"ל מפראג, כפי שמצוטט בשו"ת אבני נזר יו"ד, סימן קכו).

על פי זה מתפרש עניין נוסף המודגש במסכת מגילה. שם ציינו שלעומת הקללות שבספר ויקרא האמורות בלשון רבים, הרי אלו שבמשנה תורה אמורות בלשון יחיד. נמסר בשם הגר"א: "כלל גדול בתורה שבכתב: בכל מקום שמדברת הרי אלו רבים הוא ליחיד, פירוש כי הדברים נאמרו לכל איש ואיש בישראל בייחוד, ובכל מקום שמדברת בלשון יחיד

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אולם אפשר שטעם נוסף כאן. לגבי מצווה אחת בספרנו אומרים חכמים, שבה "לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע" (קידושין, כא, ע"ב), והיא הנוגעת לאשת יפת תואר "שאם אין הקב"ה מתירה יישאנה באיסור" (רש"י לפרק כ"א, פס' יא)¹⁶. ניתן להרחיב כלל זה גם על מצוות רבות אחרות של הציבור כמו מצוות המלחמה¹⁷, ואולי אף מינוי מלך. דבר זה עולה מדבריו של רבי נהוראי: "לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתו" (סנהדרין, כא ע"ב); תרעומתם - אף היא בבחינת יצר הרע. מצוות שהן כנגד יצר הרע הרי הן כאילו מצוות שבדיעבד הנובעות מתוך הסתכלות חודרת בעולם הזה על חולשותיו ועל משבריו, המנסות לתקן אף את יצר הרע בדרך מודרגת עד לתיקון, וכן לנסות ולהסדיר סדרים גם בתוך השבר והמשבר. וטעם זה יפה גם למצוות פרטיות כמו גירושין וכמו עדים זוממין.

ז. בכל קראנו אליו

נימת ההזדמנות חוזרת בולטת גם בנאומי התוכחה של משה. גם אם חָטָא העם עדיין שערי תיקון פתוחים לפניו. לשם כך אף מעמיד משה את גורלו שלו לעומת זה של העם. בתחילת פרשת ואתחנן מגולל משה את ניסיונותיו לשנות בתחינה ובתפילה את שנגזר עליו. אבל מלמעלה עוצרים בעדו: "רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה" (ג', כו), ומיד בסמוך: "וַיִּשָׁב בְּגֵיא מוֹל בֵּית פְּעוֹר. וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שָׁמַע אֶל הַחֲקִים" (ג', כח - ד', א). לכאורה לא ברור הקשר. מבהיר רש"י: "ונצמדתם לעבודה זרה, ואף-על-פי-כן יועתה ישראל שמע אל החקים", והכול מחול לך ואני לא זכיתי לימחל לך". הלוא זה כוחו של הציבור, שלעולם אין הדלתות ננעלות לפניו! "אבל בציבור כל זמן שעושים תשובה וצועקין בלב שלם - הם נענין, שנאמר: כה' אלהינו בכל קראינו אליו" (רמב"ם, הלכות תשובה, פ"ב, ה"ו).

ח. לעיני כל ישראל

אולם נראה שבְּעֶצְמָה היותר גדולה עולה עניין זה בחתימתו של הספר, ששם מתוארת גדולתו של משה:

הוא לרבים, פירוש כי לעדת בני ישראל בכלל נאמרו דבריה" (דברי אליהו, עמ' צד). לפי האמור לעיל יובן הדבר היטב, כיוון שקללות שבכאן אמורות לעם על סף הכניסה לארץ והרי הם ברית עם כלל האומה ולפיכך נשנו בלשון יחיד.

16 מצווה זאת פותחת את פרשת כי תצא. נראה שההפרש בין המצוות שבשופטים לאלו שבכי-תצא הוא שהראשונות הן מצוות של כלל ישראל ואילו האחרונות מכוונות לאדם הפרטי (י"ר ישראל"). מצוות הנוגעות ליחידים ואין עניין שגרת חיים רגילה אלו דווקא מקרים חריגים.

17 הנה דבריו הנמרצים של מו"ר הר"ד כהן (הרב הנויר) זצ"ל: "התורה התירה מלחמה, וכל מחזות הלווייה שלה... ויש מלחמת מצווה ומלחמת רשות ומלחמת הגנה שזו חובה. והותרו גוויות ושפיכות דמים... ויש הלכות מלחמה בהלכות מלכים ומלכויות. לא דיברה תורה אלא כנגד יצר הרע" (מגילת מלחמה ושלום, ירושלים, תשל"ד, עמ' יד).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

"ולא קם נביא עוד בישראל כמשה... לכל האֲתוֹת והמוֹפְתִים אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים... ולכל היד החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל".

מהו זה שעשה לעיני כל ישראל? כותב רש"י: "לעיני כל ישראל" - שנשאו לבו לשבור הלוחות לעיניהם, שנאמר 'ואשברם לעיניהם', והסכימה דעת הקב"ה לדעתו, שנאמר 'אשר שברת' - יישר כוחך ששיברת".

ניתן אולי לומר שהמעשה הגדול הזה יצר את האפשרות להמשך, לתיקון בתוך המחנה, לתפילה ולפסילת לוחות חדשים שייכתבו עליהם שוב עשרת הדברים. שבירת הלוחות הראשונים על רקע מעשה העגל יש בה ללמד על אפשרות של בנייה חדשה, חרף הריסת הישן.

ורגליים לדבר שעשרת הדיברות השונות בפרשת ואתחנן שבספרנו, הם הדברות שהיו כתובים בלוחות השניים¹⁸. הרי זה בחינת משנה תורה. תורה השנייה פעם שנייה, תוך התמודדות ולאחר ההתמודדות עם יצר הרע.

18 כך אומר המהר"ל בתפארת ישראל, סוף פרק מד: "וייראה כי לדעת רבותינו ז"ל כתב בלוחות שניות דיברות אחרונות שבפרשת ואתחנן ולא ראשונות שבפרשת יתרו, מפני שהלוחות השניות הן מעשה משה ולכן ראוי לכתוב שם שמור אשר הוא במשנה תורה". ראה דברי הר"י מרגליות בספרו המקרא והמסורה (ירושלים, תשכ"ד) במאמר הראשון שם, 'נוסח עשרת הדברות בלוחות'. ומאלפים הם דברי רש"י בסנהדרין, נו, ע"ב - 'כאשר צוּחַ ה' אלהיך - כתיב בדיברות האחרונות גבי שבת וכיבוד אב ואם והיכן ציווך? הא ליכא למימר דמשה הוה אמר להו בערבות מואב כאשר ציווך בסיני דמשה לאו מאליו היה שונה להם משנה תורה ומזהירם על מצוותיה, אלא כמו שקיבלה הוא והיה חוזר ומגיד להם. וכל מה שכתוב בדברות האחרונות היה כתוב בלוחות וכך שמע מסיני".